

УДК 378.011.32:159.923.2

ПЕДАГОГІЧНИЙ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ КОНЦЕПЦІЇ СТУДЕНТА

Світлана Цюра

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Дорошенка, 41, 79000 Львів, Україна*

Розглянуто особливості і шляхи формування професійної концепції студента у контексті підходів теорії еволюції самоорганізовуваних систем. Конкретизовано рівні вияву "Я-професійного" особистості майбутнього фахівця, зіставлено специфіку самосприймання, процесів професійної ідентифікації студентів різних спеціальностей.

Ключові слова: "Я-концепція", особистісні сенси, професійна освіта

Рівень суб'єкта діяльності виявляється у його позиції. Професійна позиція студента формується як у процесі професійного навчання, так і у його життєдіяльності. Представники глибинної психології (сценарна теорія Берна) вважають, що основи рольового репертуару професійної поведінки, зокрема особисті сценарії успішної ділової людини, або ж невдахи формуються до шостого року життя. Погоджуючись із тим, що професійна концепція студента як майбутнього фахівця остаточно сформується у безпосередній професійній діяльності, сучасна педагогіка зосереджує увагу вищої школи на тому, що позиція людини як суб'єкта діяльності починає формуватися значно раніше, ніж розпочинається професійна діяльність (концепція системогенезу Щадрікова), а отже, на її розвиток можна впливати від початку навчання молодого людини.

Залишивши поза увагою нашого дослідження безперечно важливі проблеми співвідношення зовнішніх соціально зумовлених і внутрішніх особистісно зумовлених мотивів вибору абітурієнтами професії, зосередимося на цілісному аналізі тих особливостей формування студента – майбутнього фахівця, що виражаються у професійній "Я-концепції". Загально визнано, пише Ф. Райс, що "Я-концепція" частково визначається тим, що про нас думають інші, або тим, що ми сприймаємо як їхнє ставлення до нас. Освітньо-професійні прагнення значною мірою залежать від того образу "Я", яким оперує молода людина.

Для реалізації завдань нашого дослідження важливо виокремити, що феномен "Я-концепції" розглянуто у сучасній психології, педагогіці, та соціології як:

- поняття цілісне – індивідуально-глобальна система установок, загальне ставлення людини до самої себе;
- множина "Я-концепцій", кожна із яких сформована як ставлення до себе у певній ролі, зокрема професійній;
- сукупність не менше шести різних "Я": реальне "Я" людини; власне "Я" в уявленні самої людини; її "Я" в уявленні інших людей; уявлення людини про те, що люди думають про неї; уявлення людини про те, якою вона хотіла б стати; уявлення про те, якою її хотіли б бачити інші (Ф. Райс);
- паралельно існуючі загальна і тимчасові, перехідні "Я-концепції", соціальна "Я-концепція" та ідеальна "Я-концепція" (Р. Стренг).

Людина – система самоорганізовувана. Феномен структури її психіки полягає у тому, що баланс/дисбаланс підструктур однаковою мірою важливі для самоорганізованого розвитку. Одна із підструктур – система особистісних сенсів – індивідуалізоване/персоналізоване відображення дійсності, що виражає ставлення людини до об'єктів реальності, навколо яких (зادля яких) розгортається її діяльність і спілкування, у тому числі і професійно зорієнтовані.

Представники різних наукових галузей знань, чий дослідження формують сьгоднішні виміри загальнонаукової теорії систем, Р. Баранцев, Г. Хакен, І. Добронравова, В. Кушнір, І. Прігожін, А. Назаретян, Є. Князева, С. Курдюмов [1–3, 5,] обґрунтовували положення про те, що нелінійним, потенційно здатним до самоорганізації системам не можна нав'язати шляхи їх розвитку. Суто математичну теорію самоорганізації, що описує необоротні якісні зміни, створення і руйнування систем, використовують сьгодні як складову загальнонаукової методології. Вітчизняна педагогіка містить у своїй теоретичній базі багато ідей, що безпосередньо пов'язані із розумінням природи і суті педагогічних процесів як самоорганізовуваних.

Розгляд педагогічних систем на основі їх здатності до саморозвитку наявний у працях Р. Вінкеля, М. Громкова, І. Ісаєва, А. Ковальова, С. Кульневича, О. Пехоти, Н. Селіванова, О. Сухомлинської, І. Якиманської. Названі вчені у тому чи іншому контексті узагальнюють, що керований розвиток самоорганізованої педагогічної системи рано чи пізно починає обмежувати її власні, природні тенденції розвитку, виникає і щораз чіткіше виявляється проблема і потреба самокерованого розвитку. Тому ефективність управління розвитком нелінійних систем визначається тим, чи той, хто претендує на роль стратегічного центру, може виявляти власні, природні тенденції розвитку системи, створювати умови для їх розгортання.

Складність управлінської дії визначається суттю самоорганізації психічних якостей людини – система лише сама може збудувати власні нові структури, аналогічно лише власні механізми можуть зруйнувати структури

неефективні, невдалі, недоцільні. Імпантувати зовні дієздатну структуру є процесом реальним, але трудомістким і не гарантує результату.

Математично доведено існування двох шляхів впливу на нелінійні самоорганізовані системи, які забезпечують якісне їх перетворення. Це зміна параметрів нелінійних рівнянь вище від критичного значення, що створює можливість змінити значимі структури самоорганізованої системи. Другий шлях, пропонується синергетиками щодо можливого зовнішнього впливу на нелінійні самоорганізовані системи, – це зміни параметрів нелінійних рівнянь, завдяки чому системи перебудовують ієрархію і конфігурацію, ускладнюються і навіть деградують. Але не як прямий наслідок зміни констант системи, а як результат саморозвитку її власних тенденцій.

Перший спосіб – це управління кризовими ризиками. У моменти, коли внутрішній світ людини можна охарактеризувати як розбалансований, коли настають моменти важливих виборів, коли найменший поштовх здатен зумовити лавиноподібні зміни, Тоді можна очікувати, що зі зміною системи у ній з'являться (вона зможе вибудувати) нові структури, нові вектори еволюції.

Що у вітчизняній педагогічній теорії та практиці з погляду синергетики є менше вивченим явищем. Це сформовані педагогічні установки – ставлення до вікових (і будь-яких особистісних криз) як до періоду, у якому мало конструктивного, який варто пройти чим швидше. Синергетика розглядає суть кризового явища у особистісному розвитку як період функціональний – руйнуванням старих структур, такий, що уможливує розвиток нових структур, дає змогу системі еволюціонувати на вищій рівень.

Кризи у професійному розвитку, вікові періоди, оптимальні для найвищого розвитку професійних можливостей, професійної кар'єри, з урахуванням гендерної специфіки, синдром професійного вигорання, час, що потрібний на адаптацію до професійних умов праці і вимог, особливого режиму роботи, – ці особливості відомі фахівцям, але мало відомі молодій людині, яка починає писати власну професійну сторінку біографії.

Другий спосіб створює більше можливостей для педагогічного впливу, але суттєво фіксований у часі, оскільки йдеться про управління розвитком системи тоді, коли її структури лише зароджуються. Момент утворення психічної якості на початкових стадіях – процес глибинний, його не виміряти ніякими тестами. Важливою є не стільки зміна інтенсивності початкового впливу, а відмінність просторової конфігурації, типології впливу. Завдяки цьому в психічних якостях з'являються нові утворення – структури, змінюється картина перебігу процесів.

Водночас і перспектив в управлінні самоорганізованими системами наш шлях має також значно більше. Синергетики довели, що

самоорганізовані системи володіють так званим квантовим ефектом – дискретністю шляхів еволюції нелінійних систем. На кожен момент існування нелінійної системи можливим є не будь-який напрям її розвитку, а лише певний спектр напрямів. У перекладі на мову педагогіки можна стверджувати, що процеси можливого росту професійної концепції студента можна розгортати лише там, де, спільно з майбутніми професіоналами, можна вийти на зону їхнього найближчого розвитку.

Два шляхи управління самоорганізовуваними системами існують у педагогічній науці і практиці віддавна, водночас помітним є виразний крен до другого шляху, що дає можливість значно повніше брати до уваги закони, природу і тенденції самоорганізації як у особистісному рості так і у професійному.

Професійна концепція студента, як система самоорганізовувана, еволюціонуючи використовує свої механізми розгортання структур, має природні періоди та процеси руйнування нежиттєздатних підсистем.

Конкретизуючи характеристики людини як суб'єкта діяльності науковці виокремлюють такі уміння: сприймати світ, перетворюючи зовнішнє (предмети, ідеї) у внутрішнє (ідеї, поняття, систему відношень, емоційно-ціннісних ставлень); довільно ставити цілі (завдання, установки) діяльності, сприймати цілі, які йому повідомляють, долучатися до діяльності на будь-якому етапі її виконання; володіти вміннями й орієнтовною основою діяльності, тобто схемою довільної суб'єктної дії, і здатністю прогнозувати власні дії і вносити корективи у свою діяльність; усвідомлювати власну значимість і відповідальність, прагнення визначитися, вибрати й обґрунтувати вибір внутрішньо; здатність до рефлексії і потреба у ній як умові усвідомленості поведінки і спрямованість на реалізацію самості.

Водночас опорою, яка два змогу розбудувати професійну позицію студента, і змістом виховного впливу є система ціннісно-сміслових позитивних ставлень майбутнього студента до:

- діяльності, яку вона виконує, її загальних і специфічних особливостей, умов, у яких вона відбувається, результатів до яких вона приводить у цілому і зокрема;
- соціокультурного простору, що є замовником діяльності, контексту середовища, що впливає на неї, можливостей детермінації систем середовища можливостями певної професії;
- себе у професії.

Зіставлення ключових вимог сучасної теорії управління самоорганізовуваної системи, виокремлених умов та особливостей дає можливість узагальнити, що психічні якості та вміння, які необхідні для осмисленого, само організованого розвитку професійної концепції – це:

- здатність студента підтримувати внутрішнє мовлення, рефлексія – самоспостереження і самоаналіз своїх почуттів, переживань, емоційних станів вчинків і дій;
- вияв власних мотивів і здатність відрізнити їх від зовнішньої чи внутрішньої мотивації;
- спроможність до самостійної корекції поведінково-емоційної сфери відповідно до власних цілей і зміни пріоритетів, цінностей, ідеалів, зокрема і професійних;
- синтезування окремих елементів “Я- професійного” у цілісний образ професіонала, планування, дій, що передбачають подальший професійний розвиток;
- усвідомлення “Я-концепції” як складової власного “Я- реального” і перспективної лінії руху в напрямі “Я- ідеального”.

Наші спостереження дали можливість підтвердити, що студенти–майбутні професіонали формують судження про себе, свою майбутню професійну роль значною мірою завдяки дії механізму самосприймання, спостерігаючи за собою, узагальнюючи знання про себе, розвиваючи свідомо досвід рефлексивного аналізу.

Теорія самосприймання, запропонована Дерілом Бемом, стверджує, що само сприймання, як джерело знань про себе може бути корисним для здебільшого неосновних і найбільш важливих аспектів власного “Я”. “Велика кількість сторін власного “Я” мають чітких внутрішніх референтів у формі стійких переконань, установок і афективних переваг, тому існує ймовірність того, що самосприймання як джерело знань про себе стосується головно до другорядних, а не значимих сторін власного “Я”. [5, с. 161].

Уточнимо, що система уявлень про себе утворює достатньо стабільну й негнучку структуру, яка не може бути водночас і назавжди застиглим утворенням.

Водночас щодо значимих сторін власного Я, то, керуючись вихідними положеннями теорії самоорганізовуваних систем, ми, спираючись на результати наукового аналізу, можемо узагальнити:

- ті сторони власного “Я”, що вже осмислені, внутрішньо визнані як недоліки, пройшовши ранжування як неприємні, але допустимі, уже не спричиняють внутрішнього гострого конфліктного стану. Вони закриті усталеними процедурами психічного заміщення. Їх не можна однозначно вважати як метастабільні структури самоорганізовуваної системи, але свою функцію збереження балансу між конструктивними і деструктивними тенденціями вони виконують;
- свідомому аналізу можна піддавати, здебільшого, лише поле свідомого, а не те, що витіснене, закамфльоване в установки і

стереотипи – всі ці утвори значною мірою входять у метастабільні структури системи, слугують опорами у хаосі зовнішніх інформаційних джерел;

- вдало висвітлена площина власних недоліків або справжніх мотивів власного вчинку може зумовлювати лавиноподібні зміни у розвитку власного “Я”, особливо, якщо структура сама наблизилася до рівня перебудови внутрішніх структур;
- побудувати нову інколи й альтернативну площину цінностей і установок власного “Я”, зокрема і “Я - професійного”, його система також здатна лавиноподібно.

У процесі дослідження було виявлено, що ефективними методиками діагностування та вдосконалення системи особистісних сенсів є методи паралельних прогнозів, методики двовекторного прогнозування (А. Яновський; С. Цюра). Їх поєднання для дослідження сфери сенсів майбутнього фахівця дає можливість не лише оперувати кількісними показниками сформованості–несформованості професійної концепції у студента, проходження–не проходження ним кризи ідентифікації з професією, але й піддати якісному аналізу складові “Я-професійного” особистості. Методика двовекторного прогнозування дає змогу виокремити ознаки і структурні елементи “Я-ідеального” та “Я-реального” у професійній концепції майбутнього фахівця,

Результати аналізу даних спостереження дали змогу виявити чотири рівні вияву “Я-професійного” особистості майбутнього фахівця:

1 рівень. Початковий – виявляється окремими елементами опису себе у професійній ролі, передусім, за зовнішніми характеристиками діяльності у негативно-нейтральному емоційному контексті;

2 рівень. Середній – містить дві-три лінгвістичні одиниці - основні ознаки вагомі для професійної діяльності у контексті середовище діяльності, але професійна роль не виявлена у “Я- ідеальному” особистості;

3 рівень. Високий – наявна цілісна система “Я-професійного” у взаємозв’язках з іншими параметрами “Я-концепції” особистості. Професія є у “Я- ідеальному” майбутнього фахівця.

У межах дослідження шляхом систематизації даних спостереження було виявлено, що у спектрі наведених студентами характеристик проектованої професійної реальності наявні:

- цілісні професійні “Я-концепції” студента, що становлять розгалужене структурне утворення і є складовою загальної “Я-концепції” особистості, її ціннісно-сміслових відношень;
- перелік окремих підсистем “Я-професійного”, що розглядає людина як ймовірний, але не єдиний напрям власного професійного розвитку;

- завуальовані відмови від повноцінного розвитку “Я-професійного” і вияву себе через призму професійної ролі;
- низка різноманітних способів заміщення потреби вияву себе у професії;
- опис себе у професійних ролях, що не пов’язані з професією, яку студент-випускник здобуває.

Аналіз даних відкритого анкетування системи актуального ”Я” (методика Д.Майєрс) дає змогу виділити низку особливостей вияву ”Я-професійного” у студентів різних спеціальностей і корелюючих із ними чинників. Усього до анкетування було залучено 156 студентів Львівського національного університету імені Івана Франка.

У спектрі соціальних ролей, з якими ідентифікували себе студенти, були (подаємо середні арифметичні показники у порядку зниження рангу) дочка-син, студент, майбутній професіонал, коханий-кохана, подруга-друг, громадянин, та інші (ранжовані як одиничні) ролі.

Із опитаних випускників, студентів–спеціалістів і магістрів відповідних напрямів підготовки ідентифікували себе як історики 31% випускників цієї спеціальності; соціологи – 65%, філологи – 32%; актори – 100%.

Наявність високих показників ідентифікації студентів спеціальності ”акторська майстерність” можна пояснити специфікою професії, що максимально розвиває досвід ідентифікаційних процесів, а також тим, що професійне навчання у вищому закладі освіти розпочинається уже із “професіоналами”, чие ототожнення з обраним фахом відбулося на ранніх стадіях розвитку. Водночас дані можуть бути уточнені зі збільшенням кількості опитаних (усього було опитано 16 студентів цієї спеціальності – випускників -2006, 2007 років).

Виявлена позитивна кореляція між стійко-позитивним відношенням до себе у концепції ”Я-актуального” та кількістю соціальних ролей, з якими ідентифікували себе опитані (одна і більше).

Професійна концепція студента починає формуватися ще задовго до початку професійного навчання. Стабілізація цього утворення відбудеться не у вищому навчальному закладі, а у процесі професійної адаптації. Однак значимість професійної освіти у формуванні професіонала не можна зіставити із жодним етапом професійного розвитку.

Педагогічні особливості роботи з “Я-професійним” студента визначаються тим, що система:

- перебуває на моменті початку самоорганізації структури професійних знань, умінь, навичок, емоційно-ціннісного ставлення до професійної діяльності як особисто і суспільно значимої;
- як і будь-які інші системи, на початку структурування надзвичайно уразлива до зовнішніх впливів, чутливо реагує і здатна розбудувати

значну кількість нових структур, якщо середовище створить для цього сприятливе тло;

- володіє своїми внутрішніми закономірностями розгортання, які близькі у віковій групі, соціальному контексті, але й суттєво відмінні індивідуально.

Сучасні напрями досліджень сфери сенсів особистості майбутнього фахівця розмістилися у трьох площинах: розкриття очевидних сенсів через безпосередню пізнавальну рефлексивну діяльність; створення умов для аналізу прихованих сенсових значень шляхом паралельних прогнозів як організованого способу переривання діяльності; безпосередньої семантичної інтерпретації текстів. Названі напрями роботи з сферою «Я-професійного» студента створюють цілий спектр умов щодо суттєвого розширення педагогічного простору для самоорганізованого розвитку майбутнього фахівця.

-
1. *Добронравова И.С.* Синергетика: становление нелинейного мышления. К. , 1990.
  2. *Князева Е.Н., Курдюмов С.П.* Синергетика как новое мировидение: диалог с И.Пригожиным // Вопросы философии. 1992. № 12. С. 3–20.
  3. *Кушнір В.* Системно-синергетичні уявлення про управління педагогічним процесом // Освіта і управління. 2004 Т. 3. № 4. С. 54–58.
  4. *Назаретян А.П.* Синергетика в гуманитарном знании: предварительные итоги // Общественные науки и современность. М., 1997. № 1. С. 91–98.
  5. Социальная психология / Ш.Тейлор, Л. Пипло, Д. Сирс. 10-е изд. СПб., 2004.

**EDUCATIONAL IMPACT ON DEVELOPING THE STUDENT'S
PROFESSIONAL CONCEPTION****Svitlana Tsiura***Ivan Franko National University of L'viv
Doroshenko Str., 41, UA – 79000 L'viv, Ukraine*

The paper studies the aspects and trends of forming the student's professional conception within the evolution theory of self-organized systems. It specifies the levels of prospective specialist's "Self-professional", compares the specifics of self-perception, and professional identification of different specialties' students.

Key words: "Self-concept", personal senses, professional education.

**ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ
ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОНЦЕПЦИИ СТУДЕНТА****Светлана Цюра***Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Дорошенко, 41, 79000 Львов, Украина*

Рассмотрены особенности и пути формирования профессиональной концепции студента в контексте подходов теории эволюции самоорганизованных систем. Конкретизированы уровни выявления "Я-профессионального" личности будущего специалиста, сопоставлена специфика самовосприятия, процессов профессиональной идентификации студентов разных специальностей.

Ключевые слова: "Я-концепция", личностные смыслы, профессиональное образование.

Стаття надійшла до редколегії 11.06.2008

Прийнята до друку 09.10.2008